

Лекція 12

ПРОФЕСІЙНА ДЕФОРМАЦІЯ ФАХІВЦІВ НЕБЕЗПЕЧНИХ ПРОФЕСІЙ

У загальному розумінні деформація – це зміна параметрів фізичного тіла, предмету в результаті зовнішнього впливу (її види – розтягування, стискання, згинання, перекручення).

У психології деформація розглядається як виникнення небажаних, негативних якостей та характеристик, гіпертрофія та перерозвиток якостей та їх трансформація у свою протилежність, незбалансований, спотворений взаємозв'язок між окремими якостями та характеристиками.

Професійна деформація є найбільш розповсюдженим типом деформації.

Професійна деформація у загальному вигляді – це небажаний, неочікуваний наслідок професійного формування та розвитку особистості.

Професійна деформація (від лат. *deformatio*) – психологічно деструктивні зміни якостей і властивостей особистості (ціннісних орієнтацій, характеру, способів мислення, спілкування і поведінки), поява яких обумовлена впливом здійснення професійної діяльності.

Професійна деформація є комплексом специфічних взаємообумовлених змін у особистісній структурі та міжособистісних відносинах професіонала, що виникають внаслідок взаємного впливу професійної діяльності та індивідуальних особливостей його особистості.

Психологічна сутність професійної деформації полягає в комплексі специфічних змін особистості поліцейського, які виникають у результаті впливу негативних факторів (стрес-факторів) оперативно-службової діяльності протягом певного часу, індивідуального для кожного працівника, але типового (загального) для служби чи підрозділу.

Професійна деформація поліцейського Національної поліції – це сукупність специфічних, взаємопов'язаних змін його особистості, яка виникає в результаті виконання правоохоронної діяльності впродовж певного часу

індивідуального для конкретного працівника, але типового для служби чи підрозділу, в якому він працює.

За своїми негативними наслідками професійна деформація впливає на усі простори життєдіяльності професіонала: особистість, діяльність, відносини.

Ключовою детермінантою розвитку професійної деформації поліцейського є сама професійна діяльність.

Виділяються три підходи до розуміння про загальні причини розвитку професійної деформації поліцейських:

- 1) дія специфіки професійної діяльності при тривалому професійному стажі внаслідок частого повторення типових ситуацій професійної діяльності;
- 2) невідповідність індивідуально-психологічних характеристик особи рівню вимог, які висуває до неї професійна діяльність;
- 3) взаємний вплив службової діяльності і індивідуальних особливостей особистості.

Фактори, що спричиняють розвиток професійної деформації поліцейських

– фактори, що зумовлені специфікою правоохоронної діяльності:

детальна правова регламентація діяльності, яка з позитивним ефектом може приводити до зайвої формалізації діяльності, бюрократизму;

наявність владних повноважень часом проявляється у зловживанні і необґрунтованому їх використанні працівниками відносно громадян;

психічні та фізичні перевантаження, пов'язані з нестабільним графіком роботи, відсутністю достатнього часу для відпочинку і відновлення витрачених сил;

екстремальність діяльності (виконання професійних завдань у небезпечних для життя і здоров'я ситуаціях, небережливості розвитку

подій, невизначеність інформації про діяльність кримінальних елементів, погрози з боку злочинців);

необхідність у процесі виконання службових завдань вступати у контакт із правопорушниками сприяє засвоєнню елементів кримінальної субкультури (використання кримінального жаргону, звернення за прізвиськом);

– фактори, що зумовлені особистісними властивостями:

неадекватний можливостям працівника рівень зазіхань і перебільшені особистісні очікування;

недостатня професійна підготовленість;

специфічний зв'язок між деякими професійно значущими якостями особистості працівника (рішучість у поєднанні зі зниженим самоконтролем може перерости у зайву самовпевненість);

професійні установки (сприйняття дій інших людей як можливих порушників закону може призвести до звинувачувального ухилення у діяльності, глобальної підозрілості);

зміна мотивації діяльності (втрата інтересу до діяльності, зневіра у професії);

– фактори соціально-психологічного характеру:

неадекватний і грубий стиль керівництва підлеглими;

несприятливий вплив найближчого соціального оточення поза службою;

низька суспільна оцінка діяльності поліції, яка інколи приводить до безвиході у діяльності поліцейських, виникнення професійного безсилля і невпевненості в необхідності своєї професії.

Професійна деформація поліцейського полягає у специфічних змінах рис його особистості, що виникають через тривале виконання діяльності, відбуваються на різних рівнях психічної організації та полягають у:

1) *посиленні провідних рис характеру* (наприклад: пильність трансформується у підозрілість, впевненість у самовпевненість, наполегливість у впертість, вимогливість у прискіпливість);

2) *активізації та розвитку деяких негативних рис* (жорсткість, мстивість, агресивність, спонтанність);

3) *припиненні розвитку окремих рис характеру, що мінімально задіюються під час роботи* (індивідуалізм, ініціативність, творчість, дружлюбність);

4) *дисгармонійній та спотвореній взаємодії підструктур особи та окремих рис характеру* (призводить, наприклад: до шаблонності мислення, стереотипізації, поглинання індивідуальності особистості корпоративною культурою професійного середовища, що поступово призводить до втрати контактів із непрофесійним середовищем).

Слід підкреслити, що професійна деформація у поліцейських по-різному проявляється в їх характері та поведінці.

Психологічна сутність професійної деформації полягає у комплексі специфічних змін особистості поліцейського, які виникають в результаті виконання службової діяльності протягом певного часу, індивідуального для кожного поліцейського, але типового (загального) для служби чи підрозділу.

Дані зміни є взаємопов'язаними, але аналітично незалежними. Це означає, що вони можуть не співпадати у часі виникнення, темпах розвитку і конкретних працівників мати різне «зрізові» поєднання.

Найбільш виразно професійна деформація проявляється у окремих аспектах службової діяльності, взаємостосунках із безпосереднім соціальним оточенням (колеги, друзі, члени сім'ї), ставленні працівника до самого себе. У поліцейського професійна деформація може проявитися на 4-х рівнях.

Рівні професійної деформації поліцейського:

1. Загальнопрофесійні деформації (типові для працівників цієї професії особливості особистості і поведіння, що простежуються переважно у працівників зі стажем). Розвивається синдром «асоціальної перцепції» (кожна людина сприймається як потенційний порушник).

2. Спеціальні професійні деформації, що виникають у процесі професійної спеціалізації (кожна спеціальність має свій склад деформацій: у

слідчого з'являється правова підозрюваність, у оперативного працівника – актуальна агресивність тощо).

3. Професійно-типологічні деформації обумовлені накладанням індивідуально-психологічних особливостей особистості: характеру, темпераменту, здібностей на психологічну структуру діяльності (у результаті складаються професійно й особистісно обумовлені комплекси).

4. Індивідуалізовані деформації обумовлені особливостями у процесі багаторічного виконання професійної діяльності, психологічним зрощуванням особистості і професії. Окремі професійно важливі якості і професійно небажані, що надмірно розвиваються, призводять до виникнення надякостей або акцентуацій: надвідповідальність, суперечність, гіперактивність, трудовий фанатизм, професійний ентузіазм. Особистісні властивості впливають на формування професійної деформації.

Професійна деформація як динамічний процес має свої етапи формування та розвитку, кожен з яких характеризується окремими симптомами. Зміни професійно важливих та особистих якостей поліцейського, його ставлення до оточуючих і самого себе набувають певних зовнішніх проявів, наявність та постійність яких дозволяють виділити рівні професійної деформації.

Динаміка професійної деформації поліцейських (рівні професійної деформації):

□ **Початковий рівень професійної деформації** характеризується акцентуацією професійно важливих якостей, актуалізацією соціально негативних рис, елементами дисгармонії між окремими якостями та їх групами.

У більшості випадків поліцейський не помічає проявів професійної деформації. Вироблення власного (індивідуального) стилю діяльності йде шляхом поєднання накопичуваного особистого досвіду і надбань колег/колежанок по службі. Зовні професійна деформація початкового рівня проявляється нестабільно, у діапазоні від двох до п'яти її основних

показників, при цьому деформаційні зміни практично не торкаються образу «Я» чи роблять це мінімально.

□ *Середній рівень професійної деформації* характеризується гіпертрофією професійно важливих рис, розвитком соціально негативних якостей, виразною дисгармонією між окремими якостями. Професійні інтереси займають стійке домінуюче положення, завершується формування власного досвіду, в основному достатнього для успішної діяльності. Пізнавши професійні тонкощі і таємниці, поліцейський знає, де і коли можна нехтувати інструкціями та уникнути за це відповідальності. Зовні професійна деформація середнього рівня проявляється так: по одному-двох її основних показниках – стабільні прояви, по решті показників – нестабільні прояви (із тенденцією до стабільності). Найбільш суттєві деформаційні зміни виникають в образі «Я».

□ *Глибинний рівень професійної деформації* характеризується трансформацією професійно важливих рис у свою протилежність, оформленням соціально негативних якостей, стійкою дисгармонією між окремими якостями.

Поліцейський попадає у повну залежність від професії, немов би розчиняється у ній. У результаті цього деформовані якості проявляються як стійкі звички і створюють ситуації, сприятливі для власного прояву.

Усвідомлення поліцейським професійної деформації найчастіше поєднується із фаталістичним ставленням до неї і самовиправданням. Зовні професійна деформація глибинного рівня стабільно проявляється від трьох до всіх п'яти її основних показників.

Кожен рівень професійної деформації у динаміці включає **три стадії**:

- 1) утворення професійної деформації;
- 2) в основному утвореної професійної деформації;
- 3) повністю утвореної професійної деформації.

Основні показники професійної деформації:

1-й показник: Упереджене ставлення до людини (людей), що виступають об'єктами службової діяльності поліцейського. У основі такого

ставлення специфічний професійний стереотип (узагальнений образ певної категорії людей, які входять у сферу службових інтересів, і приписування окремій людині як представнику даної категорії) який характеризується переважанням негативного змісту та емоційного забарвлення, стійкістю, спрощенням.

2-й показник: Довільно-суб'єктивне тлумачення регламентації власної діяльності та поведінки людей (полягає в тому, що поліцейський вважає припустимим і навіть доцільним порушувати службові норми, вимоги, дисципліну для досягнення офіційного результату чи у власних інтересах та провокувати на це людей).

3-й показник: Виконання професійної ролі в цілому, окремих її елементів поза службою, коли в цьому немає об'єктивної необхідності (стосується, перш за все, стилю службового спілкування, недоречного вживання професійного жаргону, гумору тощо).

4-й показник: Професійне огрублення особистості поліцейського (полягає у постійній, надмірній зацікавленості службовими справами, бажанні подовше перебувати на роботі, соціо-професійній ізоляції).

5-й показник: Зміни в образі «Я»¹ полягають у стійкому завищенні професійної самооцінки, поблажливості в оцінці колег, неадекватному реагуванні на контроль і критику в свою адресу, переконаності у власній безпомилковості.

Симптоми професійної деформації:

□ на першому етапі (початковий рівень професійної деформації) відбуваються незначні, зовні малопомітні, переважно кількісні зміни у особистості працівника, коли він пізнає та оволодіває професійною діяльністю, формуючи власний стиль її виконання, але ще не підпадає у фатальну залежність від служби, тому професійна деформація не здійснює помітного негативного впливу на ефективність службової діяльності;

□ на другому етапі (середній рівень професійної деформації) з особистістю працівника відбуваються суттєві кількісно-якісні зміни,

акцентуовані риси гіпертрофуються, інші – зупиняються у розвитку або починають атрофуватися; завершується формування достатнього професійного досвіду, службові інтереси займають домінуюче місце, завищується самооцінка тощо;

□ на третьому етапі (глибинний рівень професійної деформації) деформаційні зміни вражають усю особистість, яка потрапляє в повну залежність від професійної сфери, професійні риси трансформуються у свою протилежність, зникають внутрішні бар'єри проти суб'єктивного тлумачення нормослухняної поведінки, стиль службового спілкування переноситься на позаслужбові стосунки.

Працівник починає оцінювати себе як неперевершеного професіонала, але при загальному благополуччі у нього можуть виникати серйозні зриви та невдачі, пов'язані з послабленням внутрішнього контролю, самовпевненістю, втратою творчого підходу до вирішення завдань і відповідного ставлення до власного професійного досвіду.

Професійна деформація правоохоронців характеризується гендерними особливостями, що обумовлені двома основними групами чинників:

1) особливостями і труднощами, які відрізняють проходження служби (гендерний аспект професійної діяльності);

2) індивідуально-психологічними особливостями чоловіків та жінок.

Гендерні особливості

професійної деформації правоохоронців:

I. Професійна мотивація (прояви професійної деформації жінок більше впливають на їх професійну діяльність, ніж чоловіків):

- у жінок-правоохоронниць поглиблення професійної деформації призводить до змін професійної мотивації: на середньому рівні деформації спостерігається домінування інструментальної мотивації та прагнення отримувати задоволення від процесу діяльності; на глибинному рівні деформації провідну роль займає статусна мотивація;

- у чоловіків-правоохоронців професійна мотивація більш стійка та менше залежить від професійної деформації (їм важливо отримувати винагороду за професійну діяльність, відповідати власним внутрішнім стандартам поведінки і цінностей).

II. Способи та форми психологічного реагування (недостатньо забезпечується стан психологічного комфорту у жінок, що проявляється у розвитку таких негативних психічних станів як агресивність, фрустрованість та ригідність):

1) на початковому рівні професійної деформації чоловіки схильні планувати дії (їм характерний надмірний самоконтроль почуттів і вчинків, прийняття особистої відповідальності за невдачі); жінки діють так само, але у разі невдачі використовують вороже, агресивне протистояння ситуації;

2) на середньому рівні професійної деформації чоловіки та жінки в основному планують власну поведінку та шукають підтримку ззовні;

3) глибинний рівень професійної деформації у жінок характеризується активнішим використанням копінг-стратегій пошуку підтримки та планування (більше прагнуть усунути психологічний дискомфорт, ніж вирішити проблему), а у чоловіків репертуар опановуючої поведінки більш варіативний.

III. Соціально-психологічні наслідки професійної деформації особистості (відбувається зміщення гендерних типів):

- на початковому та середньому рівнях деформації жінки більш маскулінні (вольові, напористі, агресивні, схильні до ризику і суперництва), ніж чоловіки;

- на середньому рівні професійної деформації особистості чоловікам більш притаманний андрогінний тип психологічної статі, а жінки схильні проявляти риси фемінності (чутливість, поступливість, співчуття, орієнтацію на регулювання взаємин у родині, виховання дітей, турботу про оточуючих);

- на глибинному рівні професійної деформації особистості у жінок частіше проявляється андрогінний тип психологічної статі, а для чоловіків більш характерними стають фемінні риси характеру.

IV. Стиль міжособистісної взаємодії (відбувається зміна стилів):

- жінки схильні використовувати недовірливо-скептичний, і уникають покірно-сором'язливого і залежно-слухняного стилів спілкування;

- чоловіки використовують співробітницький, прямолінійно-агресивний, відповідально-великодушний стилі міжособистісної взаємодії;

- на глибинному рівні професійної деформації у правоохоронців (незалежно від статі) найбільш характерними є відповідально-великодушний, співробітницько-конвенціональний, прямолінійно-агресивний стилі міжособистісної взаємодії (тобто, вони схильні до полярності у спілкуванні (в залежності від об'єкту взаємодії) – компромісна взаємодія, розуміння проблем громадян або вимогливість, прямолінійність, демонстрація роздратованості).

Професійна деформація як іманентна властивість професійної діяльності поліцейських розвивається пропорційно досвіду і стажу практичної роботи, тому можлива її профілактика в аспекті формування у поліцейських допустимої межі, за якою починається моральна деградація особистості, протиправний характер поведінки.